

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nicolaes de Clerck | Boeckvercooper ende constdrucker

Boek en prent bij de Delftse uitgever Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)

Schrier, I.

Publication date

2019

Document Version

Other version

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schrier, I. (2019). *Nicolaes de Clerck | Boeckvercooper ende constdrucker: Boek en prent bij de Delftse uitgever Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

SAMENVATTING

Nicolaes de Clerck | Boeckvercooper ende constdrucker

Boek en prent bij de uitgever Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)

BOEK EN PRENT WORDEN MEESTAL ONDERZOCHT vanuit twee gescheiden vakgebieden. Analytisch bibliografen en boekhistorici richten zich op het boek als tekstdrager. De gedrukte beeldcultuur is in eerste instantie het domein van de in prenten geïnteresseerde kunsthistorici. Deze academische, maar kunstmatige scheiding van boeken en prenten wordt in de hand gewerkt door de institutionele verspreiding van het overgeleverde materiaal over bibliotheken enerzijds en prentenkabinetten anderzijds. De laatste jaren is er meer ruimte voor een geïntegreerde aanpak. Niet alleen stellen boek- en kunsthistorici inmiddels vergelijkbare vragen over het boek- en prentbedrijf, ook zijn zij zich er meer van bewust dat boek en prent deel uitmaakten van hetzelfde medialandschap. Institutioneel gescheiden collecties van tekstueel en visueel drukwerk worden steeds beter ontsloten en digitaal bij elkaar gebracht.

Boek- en prentbedrijf zijn vanaf het begin met elkaar verbonden geweest. Er is een breed scala aan werken geproduceerd met een combinatie van boekdruk en prenten: geïllustreerde boeken, plaatwerken en zelfstandige prenten met boekdruk. Uitgevers, prentmakers en drukkers werkten samen bij het vervaardigen van deze werken. Daarnaast waren er verschillende uitgevers en handelaren betrokken bij de productie en distributie van tekst én beeld. Veel ondernemers specialiseerden zich in boek of prent - meestal om praktisch redenen. Anderen vestigden echter een bedrijf waarin beide werden uitgegeven en/of verkocht. Ondernemingen in het boek- en prentbedrijf liepen daarom sterk uiteen in aard en omvang. Prentmakers werkten in opdracht van zowel prent- als boekuitgevers. Hetzelfde gold voor boek- en plaatdrukkers. Binders bonden allerlei werken in, van bijbels of verzamelingen pamfletten tot series en verzamelingen prenten. Verkopers van boeken en prenten vestigden zich in elkaars nabijheid, waren bij hetzelfde gilde aangesloten en maakten veelal gebruik van dezelfde distributiekkanalen en -netwerken. Ook in de boekhandel lagen prenten.

Een fascinerende figuur als het gaat over de relatie tussen het boek- en prentbedrijf is Nicolaes de Clerck. Hij was werkzaam in Delft in het laatste decennium van de zestiende eeuw en het eerste kwart van de zeventiende eeuw. In deze tijd waren de Nederlanden in oorlog met Spanje. De Clerck was boekbinder, boekverkoper en boekuitgever, schrijver en vertaler, maar ook uitgever, drukker en verkoper van gravures en etsen.

Nicolaes Jansz de Clerck werd geboren omstreeks 1570. Hij was vermoedelijk één van de Vlaamse immigranten die vanwege zijn geloofsovertuiging uit de Zuidelijke Nederlanden vertrok om zich in het noorden te vestigen. Zijn registratie als lidmaat van de gereformeerde kerk in augustus 1590 is de eerste vermelding van De Clerck in de archieven van Delft. In 1593 - op het moment van zijn huwelijk met Cathalina Zegersdr Bogaert - was Nicolaes de Clerck als jonggezel boekbinder werkzaam 'inde vette henne', het bedrijf van de pro-

testantse boekverkoper Cornelis Jansz Vennecool. Enkele jaren later verhuisde Nicolaes naar een pand in de Papenstraat in Delft. Hij schreef zich in bij het Sint-Lucasgilde en vestigde zich als zelfstandige ondernemer. Vanaf juli 1613 huurde hij een huis in de Hippolytusbuurt. Op hoogtijdagen had De Clerck vanaf 1608 een kraam in de Witte Galerij op het Binnenhof in Den Haag. De Witte Galerij was een doorgang naar de vertrekken van de Staten-Generaal, bereikbaar vanuit de Grote Zaal of via een buitendeur. Vanaf 1609 stond De Clerck ook met boeken en prenten in de voorzaal van het stadhuis in Delft tijdens de kermis halverwege juni en tijdens de kaasmarkt begin september. In september 1623 overleed Nicolaes de Clerck. Cathalina Zegersdr zette het bedrijf van haar man voort, maar overleed een jaar later. Hun zoon, de binder en boekverkoper Jan de Clerck, stierf begin 1625. Delft werd in 1624-1625 zwaar getroffen door de pest en mogelijk was ook de familie De Clerck slachtoffer. Nicolaes' dochter Sara overleefde de pestjaren en was nog meerdere jaren werkzaam in de prenthandel.

De eerste drie boekuitgaven van Nicolaes de Clerck verschenen in 1599. Het waren religieuze en politiek actuele werkjes: een Nederlandse vertaling van een protestants werkje tegen de katholieke mis van Bertrand de Loque (François de Saillans), een catechismus voor kinderen van Filips van Marnix van Sint-Aldegonde (1540-1598) en een bundel met refreinen en liederen die waren geschreven voor een rederijkerswedstrijd in Rotterdam in 1598 en die 'nae de gheleghentheynt des tijts, ende standt deses landts' zeer actueel werden geacht. Voor deze boeken werkte De Clerck samen met de boekdrukker Jacob Vennecool in Delft - de zoon van zijn voormalige werkgever Cornelis Jansz Vennecool - of de boekuitgever en drukker Henrick van Haestens in Leiden. Na 1599 had De Clerck een theologisch werk over de 'Stant der kercken Jhesu Christi' willen uitgeven en plande hij - opmerkelijk genoeg - een uitgave van het kruidboek van Rembert Dodoens (1517-1585). Voor beide werken vroeg hij een privilege aan bij de Staten-Generaal. Deze boeken zijn echter nooit bij De Clerck verschenen. In het geval van de 'Stant der kercken' heeft De Clerck zijn plan afgeblazen en de kopij van het boek verkocht, nadat de Staten-Generaal hadden besloten dat de tekst voor een privilege eerst op kosten van de uitgever moest worden onderzocht door Paulus Merula (1558-1607), hoogleraar in de geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Het duurde echter jaren voordat Merula de visitatie ter hand nam. Ook Nicolaes' voornemen om het kruidboek van Dodoens te publiceren liep mis, hoewel de Staten-Generaal hem in 1601 een zesjarig privilege hadden verleend voor een Latijnse, Franse en Nederlandse editie van dit werk. Het is onbekend waarom De Clerck besloot om niet door te gaan met het project. Misschien had het te maken met het benodigde illustratiemateriaal en de hoge kosten die daarmee waren gemoeid.

Het eerste boekje dat De Clerck na 1599 publiceerde, was - voor zover bekend - het *Const-toonneel* van 1609. Voor dit werkje werden veertig oudere koperplaten van Johannes Wierix (1549-ca. 1620) verworven en afgedrukt. De beschrijvingen bij de prenten schreef De Clerck zelf. Vanaf 1610 specialiseerde Nicolaes de Clerck zich als uitgever van portretten voor contemporaine geschiedwerken in folioformaat. In opdracht van collega-boekuitgevers in Dordrecht, Den Haag,

Arnhem en Amsterdam verzorgde hij in hun boeken de ‘conterfeijtsels vande voortrefflijkste personagien’. De benodigde portretten van keizers, koningen, prinses, hertogen, legeraanvoerders, krijgshelden, pausen en geloofshervormers liet De Clerck graveren door één of meer anonieme prentmakers naar afbeeldingen op eerder uitgegeven prenten, los verschenen of in boeken als *Les vrais portraits et vies des hommes illustres* van André Thevet (1584) en het *Atrium heroicum* van Dominicus Custos (1600-1602). De Clerck verhuurde zijn koperplaten, drukte ze zelf af bij de tekst op de hem aangeleverde bladen, óf leverde losse afdrukken van de prenten aan zijn collega’s zodat deze tussen de tekstbladen van een boek als illustraties konden worden ingebonden. De koperplaten van Nicolaes de Clerck werden voor meerdere boekuitgaven gebruikt. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat De Clerck zijn portretten ook los aan particulieren heeft verkocht. Overigens waren er ook kopieën en navolgingen van De Clercks portretten in omloop.

De eerste portretten die Nicolaes de Clerck liet maken, zijn te vinden als illustraties in de *Historie ende het leven van den aldermachtichsten ende victorieusten keyser Caerle de vijfde* van 1610, een Nederlandse vertaling van een Italiaans werk van Alfonso Ulloa (ca. 1529-1570) over het leven van Karel V en de gebeurtenissen in de jaren 1500-1560, en in het omstreeks dezelfde tijd verschenen *Tweede deel van de commentarien ofte memorien van den Nederlantsen staet, handel, oorloghen ende gheschiedenissen van onsen tyden*, met de hoofdstukken 20 tot en met 31 van het geschiedwerk van Emanuel van Meteren (1535-1612) over de Nederlanden ten tijde van de Opstand. Beide werken werden gedrukt bij Isaac Jansz Canin in Dordrecht. De Clerck verzorgde ook de portretprenten in de Nederlandstalige editie van het werk van Van Meteren uitgegeven in 1614 bij Hillebrant Jacobsz van Wouw in Den Haag onder de titel *Historie der Neder-landscher ende haerder na-buren oorlogen ende geschiedenissen*. In diens latere Nederlandstalige en Frans-talige edities van hetzelfde werk, verschenen in 1618, 1623 en 1635, vinden we eveneens portretprenten van De Clerck, of kopieën van zijn prenten. Hetzelfde geldt voor enkele Duitstalige uitgaven van Jan Jansz in Arnhem. Jan Jansz bestelde losse afdrukken van portretten van De Clerck en liet ook kopieën maken om ze als illustraties in zijn uitgaven te kunnen laten inbinden. De portretten van De Clerck verschenen in 1612 ook in het verzameld werk van Johannes Sleydanus (1506-1556) - als illustraties in zijn geschiedenis over de Reformatie - en in drie boeken van de uitgever Jan Evertsz Cloppenburgh in Amsterdam: de *Chronycke van Hungarien* van 1619, een vertaling van de *Chronologia* van Hieronymus Oertel (1543-1614), de *Wereld spiegel* van 1621, een vertaling van *Les estats, empires et principautez du monde* van Pierre d’Avity (1573-1635), en de *Turcksche chronyck* van 1623, een titeluitgave van de *Chronycke van Hungarien* met een vervolg geschreven door Nicolaus Jansz van Wassenaar (1571-1629). Een boek over de gebeurtenissen in Hongarije en Transsylvanië kon in deze jaren in de Nederlanden evengoed worden verkocht als Ottomaanse geschiedenis!

Nicolaes de Clerck nam ook portretten op in drie boeken die hij zelf samenstelde en uitgaf. Deze uitgaven houden het midden tussen biografische geschiedwerken met illustraties en series portretten met tekst. In 1615 publiceerde De Clerck het *Tooneel der keyseren ende coningen*. In 1617 volgde het *Tooneel der*

beroemder hertogen princen graven ende krygs-helden. Een derde boek, over contemporaine machthebbers, verscheen postuum in 1625 als het *Princelyck cabinet*. De Clerck had nog andere boeken met portretten willen samenstellen en publiceren, maar deze werken zijn nooit verschenen door zijn overlijden in 1623. Daarnaast vroeg de boekuitgever Pieter Verhaghen in Dordrecht aan De Clerck om een tekst te schrijven over de gebeurtenissen in de jaren 1592-1620 voor het *Tweede deel* van de *Oude Chronijcke* van Wouter van Gouthoeven (1577-1623). De laatste boeken die De Clerck zelf publiceerde waren de *Waerachtighe treurige gheschiedenissen onses tijds*, een novellebundel geschreven door François Rosset (1570-1619) en vertaald uit het Frans door Nicolaes de Clerck, en de *Grouwelen der voornaemster hooft-ketteren*, een vermeerderde editie van een boekje over zeventien aartsketters, eerder uitgegeven bij Henrick van Haestens in Leiden.

Een spannende groep uitgaven binnen het fonds van Nicolaes de Clerck zijn de prenten die hij publiceerde tot eer en meerdere glorie van Maurits van Nassau (1567-1625), het huis Nassau en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Het meest prestigieuze project was de 'caerte' die De Clerck in 1601 publiceerde in samenwerking met de eerdergenoemde uitgever Henrick van Haestens en koopman Pieter van der Dycke. Het betreft een monumentale, uit verschillende delen samengestelde kaart van circa 2x2 meter. De gehele assemblage bestond uit een meerbladige stamboomprent van het huis Nassau met daaromheen een portret van Maurits van Nassau en voorstellingen van de militaire overwinningen die Maurits in opdracht van de Staten-Generaal op de vijand behaalde in de jaren 1590-1600. De Staten-Generaal verleenden de uitgevers een twaalfjarig privilege voor dit werk. Een compleet exemplaar van de 'caerte' is niet overgeleverd, maar de meeste prenten en teksten die bij het werk hebben gehoord kunnen worden geïdentificeerd. De uitgevers presenteerden de het werk aan de Staten-Generaal, de Staten van Holland en West-Friesland en aan verschillende stadsbesturen. Er hing een exemplaar van het werk in het Prinsenhof in Haarlem en in het stadhuis in Leiden. Maurits zelf had een exemplaar dat met de hand was ingekleurd door Carel Liefrinck (1559-1624). Interessant is dat de 'caerte' ook in Frankrijk werd verspreid. Hugo de Groot (1583-1645) - die versregels schreef bij verschillende prenten van de kaart - stuurde het werk als informatiebron naar de Franse historicus Jacques-Auguste de Thou (1553-1617). Exemplaren van het werk werden ook gepresenteerd aan koning Hendrik IV en verschillende Franse edellieden. Gepoogd werd om de banden tussen de Republiek en Frankrijk te versterken en de strijd van de Nederlanden tegen Spanje aan het Franse hof te bepleiten. De afzonderlijke prenten waaruit de 'caerte' bestond, werden ook los verkocht en uitgegeven als historieprenten met begeleidende teksten in boekdruk. Jaren later werden de meeste prenten heruitgegeven als boekillustratie door Jan Jansz Orlers. De prenten waren de inspiratie en het uitgangspunt voor zijn *Nassauschen lauren-crans* van 1610 en *La genealogie des illustres comtes de Nassau [...] avec la description de toutes les victoires* van 1615.

Met de graveur Johannes van Londerseel (1578-ca.1625) publiceerde Nicolaes de Clerck het *Vogelvluchtperspectief van Den Haag*. Deze grote prent op vijf bladen werd uitgegeven met een gegraveerde titelstrook en een Latijnse en Neder-

landse beschrijving in boekdruk. Daarnaast gaf De Clerck twee prenten uit van het grafmonument dat was opgericht ter nagedachtenis van Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk in Delft. De Staten-Generaal hebben De Clerck voor deze prenten in januari 1620 een zevenjarig privilege verleend. Als prentuitgever publiceerde Nicolaes verder allerlei 'constprenten'. Hij verzorgde uitgaven en heruitgaven van prenten met bijbelse onderwerpen, kalligrafische prenten met de tien geboden of de twaalf artikelen van het geloof, mythologische, klassieke en allegorische voorstellingen, humoristische scènes ontleend aan het leven van alledag, maar ook landschappen en ornamentprenten. Hij publiceerde een aanzienlijk aantal gravures naar ontwerp van Jacques de Gheyn II (1565-1629) en de meeste etsen van diens zoon Jacques de Gheyn III (1596-1641). De meest indrukwekkende kunstprent die De Clerck uitgaf was de *Voorbereiding voor een heksensabbat* naar het ontwerp van De Gheyn II, vermoedelijk gegraveerd door Andries Stock (overleden ca. 1648). Verder had De Clerck in zijn fonds één of meer eigenzinnige en originele etsen van de schilder Gerrit Pietersz (1566-voor 1610) en zes kleine landschapsetsen van Jacob Saverij (ca. 1566-1603). Nicolaes de Clerck was in deze jaren één van de meest vooraanstaande prentuitgevers in de Noordelijke Nederlanden, niet qua omvang van zijn prentenfonds, maar wel wat betreft de kwaliteit.

Nicolaes de Clerck was een veelzijdige en fascinerende uitgever. Hij bouwde zijn bedrijf op meerdere pijlers. Het ging bij hem om boeken met tekst, boeken met tekst en prent, prenten met begeleidende teksten en zelfstandige prenten zonder tekst in boekdruk. Bepaalde prenten werden op meerdere manieren uitgegeven, bijvoorbeeld als boekillustratie en als losse prent. De genoemde uitgaven kwamen op verschillende manieren tot stand. De inspiratiebron kon zowel de tekst als de prenten zijn. Prenten werden gedrukt met nieuwe of bestaande koperplaten en tekst en beeld werden geïntegreerd op één vel papier of op afzonderlijke bladen gedrukt en later samengevoegd. Indien het nodig was, werd er samengewerkt. Soms was een partner noodzakelijk om de kosten en risico's van grote projecten te kunnen dragen. De samenwerking hield ook in dat specifieke taken werden uitbesteed. Bij De Clerck werkte dat twee kanten op. Enerzijds verleende De Clerck zijn medewerking aan boekuitgevers die illustratiemateriaal en/of een plaatdrukker nodig hadden. Door Pieter Verhaghen werd hij als auteur gevraagd. Anderzijds had De Clerck zelf assistentie nodig. Hij was zelf geen graveur. Dus zocht hij specialisten die prenten en boekillustraties voor hem konden ontwerpen en/of graveren en verwierf hij oudere, bestaande koperplaten van collega's. Willem Delff (1580-1638) bijvoorbeeld, graveerde verschillende titelpagina's voor De Clerck. Nicolaes had zelf ook niet de beschikking over een boekdrukkers. Het drukken van de teksten voor zijn boek- en prentuitgaven besteedde Nicolaes uit aan boekdrukkers in Delft, Dordrecht, Rotterdam en Leiden. Verder had hij contact met boek- en prentverkopers om zijn uitgaven te distribueren en een aantrekkelijk winkelassortiment van boeken en prenten op te bouwen. Hij handelde bijvoorbeeld met de boek- en prentuitgever Cornelis Claesz, de kaartmaker Pieter van der Keere en de prentmakers en -uitgevers Johannes van Londerseel en Joannes van Doetecum de Jongere. Kortom, het onderzoek naar Nicolaes de Clerck biedt

een ander perspectief op de vroegmoderne drukwerkcultuur en illustreert dat het zinvol is om het boek- en het prentbedrijf in samenhang te bestuderen.

Het onderzoek naar De Clerck biedt ook een verdiepend inzicht in de handel in koperplaten en het herdrukken van platen door prent- en boekuitgevers. Nicolaes overleed in september 1623 en er zijn een aantal notariële documenten overgeleverd aangaande de verkoop van in totaal 432 koperplaten uit zijn boedel. Deze notariële documenten waren ook van grote waarde voor de reconstructie van De Clercks fonds, als aanvulling op de overgeleverde boeken en prenten waarop De Clerck als uitgever wordt genoemd en andere documenten, zoals brieven en resoluties van de Staten-Generaal, de Staten van Holland en thesauriersrekeningen van steden. In september 1624 verwierven dochter Sara de Clerck en haar aanstaande man Gijsbrecht Heussen tachtig koperplaten van Nicolaes' vrouw Cathalina, kort voordat zij stierf. Welbeschouwd ontving Sara in 1624 haar erfenis in koperplaten en kreeg Gijsbrecht op deze wijze een lening terugbetaald. Nog eens 352 andere koperplaten uit de boedel van Nicolaes de Clerck werden in 1626 door zijn erfgenamen geveild.

De platen die Sara en Gijsbrecht in 1624 hadden verworven kwamen in jaren twintig en dertig van de zeventiende eeuw in het bezit van de graveurs en uitgevers Hendrick Hondius en Claes Jansz Visscher. De kopers op de veiling in juni 1626 waren de boek- en prentuitgevers Claes Jansz Visscher, Johannes Janssonius en Broer Jansz van Amsterdam, Hendrick Hondius en Broer Jansz van Den Haag en Jan III van Waesberge uit Rotterdam. De in Amsterdam werkzame uitgevers Broer Jansz en Johannes Janssonius kochten de meeste platen op de veiling. Ze kochten de grote kavels met De Clercks portretten en gebruikten deze koperplaten om hun eigen boeken te illustreren. Daarna kwamen de platen met portretten in handen van uitgevers als Jan Philipsz Schabaelje en Gillis Joosten Saeghman. Het is fascinerend om te zien hoe deze uitgevers De Clercks koningen, prinses, hertogen en geloofshervormers een nieuwe identiteit gaven. De portretten werden bijvoorbeeld gebruikt als afbeeldingen van bijbelse helden. De koperplaten van Nicolaes de Clerck werden nog afgedrukt in de tweede helft van de zeventiende eeuw en een enkele plaat zelf nog in de vroege achttiende eeuw.

SUMMARY

Nicolaes de Clerck | Boeckvercooper ende constdrucker

The Books and Prints of Nicolaes de Clerck (ca. 1599-1623)

Book and print have been mainly examined from the perspective of two separate disciplines. Analytical bibliographers and book historians focused on the book as a text carrier, while printed visual culture was primarily the domain of art historians interested in prints. This academic but artificial distinction between book and print culture was strengthened by the institutional spread of surviving material across libraries on the one hand and print rooms on the other. In recent years there has been more room for an integrated approach. Not only do book and art historians now investigate questions with respect to the book and print industry that are comparable, there is also greater awareness among them that book and print were part of the same media landscape. The accessibility of institutionally separated collections of textual and visual print media is also steadily being improved and can now also be digitally brought together.

Book and print industry have been closely connected from the start. Over the centuries, a wide range of works featuring a combination of printed image and letterpress came from the presses, from illustrated books, bound print series to single-sheet prints with typographical text. Publishers, printmakers, and printers all collaborated in the production of these works. In addition, various publishers and dealers were involved in the production and distribution of both text and image. Many entrepreneurs specialized in either books or prints - mostly for practical reasons. Others, however, chose to establish companies to publish and/or sell both books and prints. As a result, a diverse group of professionals was involved in the production, distribution and selling of printed media. Printmakers worked on behalf of both print publishers and book publishers. The same was true for letterpress printers and intaglio printers. Binders bound a variety of works, ranging from bibles or collections of pamphlets to series and collections of prints. Book and print sellers settled in close proximity, joined the same guild and used the same distribution channels and networks. Bookshops also offered prints.

A fascinating figure when it comes to the interface between book and print industry is Nicolaes de Clerck, who was active in Delft during the last decade of the sixteenth and first quarter of the seventeenth century, a time when the Netherlands were still at war with Spain. De Clerck not only operated as a bookbinder, bookseller, book publisher, writer and translator, but also acted as a printer of engravings and etchings, print publisher and print seller.

Nicolaes Jansz de Clerck was born around 1570. Presumably he was one of the Flemish immigrants who left the Southern Netherlands because of their religious persuasion and settled in the north. He was registered as a member of the Reformed Church in August 1590, which appears to be the first time he is

mentioned in the records of the city of Delft. In 1593, at the time of his marriage with Cathalina Zegersdr Bogaert, Nicolaes worked and lived as a bookbinder in a house called 'de Vette Henne' (the Plump Hen) which was owned by the Protestant book seller Cornelis Jansz Vennecool. A few years later Nicolaes moved to a house on Papenstraat in Delft. Around the same time he joined the artists' guild of St. Luke and started a business of his own. In July 1613 he settled in the Hippolytusbuurt. In 1608 De Clerck requested and was allowed to set up a stall in the Witte Galerij on Binnenhof in The Hague for specific fair days. The Witte Galerij was a passageway to the chambers of the States General, which could be reached through the Great Hall or an exterior door. From 1609 onwards, Nicolaes also rented space in the town hall in Delft for the yearly fair in June and for the cheese market in September to sell books and prints. Nicolaes died in September 1623. His wife carried on the firm but died a year later, followed in 1625 by his son, the binder and bookseller Jan de Clerck. In the years 1624-1625 Delft was severely afflicted by the plague. De Clerck's daughter Sara survived the epidemic and worked in the print industry herself for several years.

In 1599 Nicolaes de Clerck published at least three books. They were topical religious and political works, being a Dutch translation of a Protestant work on the Catholic Mass by Bertrand de Loque (François de Saillans), a catechism for children written by Philips of Marnix, Lord of Saint-Aldegonde (1540-1598), and a collection of refrains and songs that had been composed for a chamber of rhetoric contest in Rotterdam in 1598 and reflected 'de ghelegentheyte des tijts, ende standt deses landts' ('the current times and the state of this country'). For these works De Clerck collaborated with the book printer Jacob Vennecool in Delft - the son of his former employer Cornelis Jansz Vennecool - or the book publisher and printer Henrick van Haestens in Leiden. After having published his first books in 1599, De Clerck tried to obtain a privilege for a church history ('Stant der kercken Jhesu Christi'), around 1600. Interestingly enough, he also intended to publish a new edition of the herbal of Rembert Dodoens (1517-1585). These two ventures, however, came to nothing. De Clerck abandoned his plan to publish the church history after the States General - to whom he had turned for a privilege - required the text to be critically read prior to publication by Paulus Merula (1558-1607), Professor of History at Leiden University, at the publisher's expense. It took years before Merula began on this assignment, and in the meantime De Clerck's enthusiasm had waned. Nicolaes' plan to publish an edition of Dodonaeus' herbal also came to nothing, although in 1601 the States General had granted him a six-year privilege for a Latin, French and Dutch edition of this work. It is unknown why De Clerck decided not to go ahead with the project. Perhaps it had to do with the required illustrations and the high costs involved.

The first book De Clerck published after 1599 was - as far as is known - the *Const-toonneel* (Theatre of Art) in 1609. For this small volume, he obtained and printed forty old copperplates engraved by Johannes Wierix (1549-c. 1620). The descriptions to accompany the prints were written by De Clerck himself. From 1610 onwards, De Clerck focused on publishing portrait prints for contemporary historical works in folio format. He supplied his fellow book publishers

in Dordrecht, The Hague, Arnhem and Amsterdam with portrait illustrations for their books. The required portraits of emperors, kings, princes, dukes, army commanders, popes, and reformers were commissioned by De Clerck from one or more anonymous printmakers after earlier published single-sheet prints or prints published in such books as André Thevet's *Les vrais portraits et vies des hommes illustres* (1584) or Dominicus Custos' *Atrium heroicum* (1600-1602). His fellow publishers could either hire the copperplates and have them printed themselves, supply De Clerck with the printed text and have him insert the images in the text, or order prints on loose sheets that were then bound as illustrations outside the collation. The copperplates were variously used for multiple book publications. There are also indications that the portraits were individually sold to private persons. Moreover, copies and imitations of De Clerck's prints were also in circulation.

The first portraits that were engraved on behalf of De Clerck can be found as illustrations in a book published in 1610, *Historie ende het leven van den aldermachtichsten ende victorieusten keyser Caerle de vijfde* (History and Life of the Most Powerful and Most Victorious Emperor Charles V), a Dutch translation of an Italian work by Alfonso Ulloa (c. 1529-1570) on Charles V and the events in the years 1500-1560, and the *Tweede deel van de commentarien ofte memorien van den Nederlantsen staet, handel, oorloghen ende gheschiedenissen van onsen tyden* (Second Part of the Commentaries or Memoirs Concerning the Dutch State, Trade, Wars and Histories of our Times) that appeared around the same time. This was the second part of a work on the Dutch Revolt by Emanuel van Meteren (1535-1612). Both books were printed by Isaac Jansz Canin in Dordrecht. De Clerck also supplied the portrait illustrations for the next Dutch edition of Van Meteren's work, which was published by Hillebrant Jacobsz van Wouw in The Hague in 1614. It was issued under the title *Historie der Nederlandscher ende haerder naburen oorloghen ende gheschiedenissen* (History of the Wars and Events in the Netherlands and Neighbouring Countries). Subsequent French and Dutch editions (1618, 1623, 1635) also contained De Clerck's prints, or copies of them. The same is true of several German editions published by Jan Jansz in Arnhem, who ordered some prints on loose sheets from De Clerck and had copies made of these prints that were then used as illustrations. De Clerck's portraits were also included in the collected works of Johannes Sleydanus (1506-1556) published in 1612, where they mainly served as illustrations for his history of the Reformation. They also featured in three works issued by the book publisher Jan Evertsz Cloppenburgh in Amsterdam: the *Chronycke van Hungarien* (History of Hungary) of 1619, a translation of the *Chronologia* by Hieronymus Oertel (1543-1614), the *Wereld spiegel* (World's Mirror) of 1621, a translation of *Les estats, empires et principautez du monde* by Pierre d'Avity (1573-1635), and finally the *Turcksche chronyck* (Turkish Chronicle) of 1623, the title edition of the *Chronycke van Hungarien* with a sequel by Nicolaus Jansz van Wassenaar (1571-1629). Obviously, what happened in Hungary and Transylvania could be sold as Ottoman history as well!

Nicolaes de Clerck also included portrait prints in works he composed and published himself. These works can be classed as somewhere in between bi-

ographical-historical books and series of portraits with accompanying text. In 1615 and 1617 De Clerck produced two books entitled *Tooneel der keyseren ende coningen* (Theatre of Emperors and Kings) and *Tooneel der beroemder hertogen princen graven ende krygs-helden* (Theatre of Famous Dukes, Princes, Counts and War Heroes). A third book on contemporary rulers appeared posthumously in 1625 as the *Princelyck cabinet* (Princely Cabinet). De Clerck clearly intended to compose and publish more books with portraits, but these works never appeared due to his death in 1623. Besides, De Clerck was asked by the book publisher Pieter Verhaghen in Dordrecht to write a sequel for the years 1592-1620 to the Second Part of the *Oude Chronijcke* (Old Chronicle) by Wouter van Gouthoeven (1577-1623). The last two books to have been published by De Clerck himself were *Waerachtighe treurige gheschiedenissen onses tijds* (True Sad Stories of Our Time), a collection of novels written by François Rosset (1570-1619) and translated from the French by Nicolaes de Clerck, and *Grouwelen der voornaemster hooftketteren* (Horrors of the Principal Heresiarchs), an enlarged edition of a work on the lives of seventeen heresiarchs previously published by Henrick van Haestens in Leiden.

A particularly interesting group of publications within Nicolaes de Clerck's list are the prints which he published to celebrate and glorify Maurice of Nassau (1567-1625), the House of Nassau and the Republic of the Seven United Netherlands. The most prestigious project was the 'caerte' (map) which De Clerck published in collaboration with the previously mentioned publisher Henrick van Haestens and the merchant Pieter van der Dycke in 1601. Together, these men published a large ensemble (c. 2x2m) featuring the genealogy of the House of Nassau, surrounded by the portrait of Maurice and images celebrating his military triumphs between 1590 and 1600. The States General had awarded them a privilege for twelve years for this megaproject. No complete copy of this grand ensemble has survived the ravages of time, but prints and texts belonging to the assembly can be identified. The publishers dedicated the work to the States General, the States of Holland and West Friesland and several city councils. Copies were on display in Haarlem's Prinsenhof and in Leiden's townhall. Maurice owned a personal copy which had been hand-coloured by Carel Lieftrinck (1559-1624). It is highly interesting to note that copies of the ensemble also found their way to France. Hugo de Groot (1583-1645), who wrote lines of verse to accompany prints that were part of the 'caerte', sent the work to the French historian Jacques-Auguste de Thou (1553-1617) to serve him as a source of information. Copies were also presented to King Henry IV and several of the French nobility. This can be seen as an attempt to strengthen the ties with the French court and plead the cause of the Republic. The individual prints of the assembly of 1601 were also sold separately and published as broadsheets with an accompanying text in letterpress. Years later most of the prints belonging to the original work were re-issued as book illustrations by Jan Jansz Orlers. They formed the inspiration for his *Nassauschen laurencrans* published in 1610 and *La genealogie des illustres comtes de Nassau [...] avec la description de toutes les victoires* published in 1615.

Other print publishing projects of De Clerck included a large Bird's Eye View

of The Hague by Johannes van Londerseel (1578-c. 1625) - issued on five sheets, with an engraved title and a Latin and Dutch letterpress description - and two prints of the mausoleum of William of Orange in the Nieuwe Kerk in Delft, for which De Clerck obtained a seven-year privilege from the States General in January 1620. De Clerck also issued and re-issued a wide range of 'constprenten' (art prints): prints with biblical subjects, calligraphic prints on the subject of the Ten Commandments or the Twelve Articles of Faith, mythological, classical and allegorical representations, humorous scenes from everyday life, landscapes and ornament prints. He published a number of engravings after Jacques de Gheyn II (1565-1629) and also most of the etchings by the latter's son Jacques de Gheyn III (1596-1641). The most spectacular print from De Clerck's press was *Voorbereiding voor een heksensabbat* (Preparation for the Witches' Sabbath), after a design by Jacques de Gheyn II, which was probably engraved by Andries Stock (died c. 1648). De Clerck's list furthermore included one or more of the highly original etchings by the painter Gerrit Pietersz (1566-before 1610) and six small landscape etchings by Jacob Saverij (c. 1566-1603). Nicolaes was one of the most prominent print publishers in the Dutch Republic in these years, not so much for the volume of his output, but in terms of its quality.

Nicolaes de Clerck was a versatile and fascinating publisher whose firm rested on more pillars than one. He issued books with only text, books with text and images, prints with accompanying texts, and prints without letterpress text. Certain prints were published in several ways, for instance as book illustration and as single print. The books and prints of Nicolaes de Clerck were produced in various ways. The source of inspiration for these works could be text or image. Prints were struck from either used or new copperplates and text and image were either integrated on sheets of paper, or printed on separate sheets that were later combined. For some of his larger projects, De Clerck sought a partner to share the costs and risks. When necessary, specific tasks were outsourced. This worked two ways. On the one hand, De Clerck collaborated with book publishers who were in need of illustrations or a plate printer. The publisher Pieter Verhaghen asked him as an author for one of his works. On the other hand, he himself sometimes needed assistance. De Clerck was many things, but not a printmaker. He hired skilled designers and engravers to invent and engrave new single-sheet prints and book illustrations and acquired older, existing copperplates from various sources. Willem Delff (1580-1638), for instance, engraved several title pages for De Clerck. What De Clerck also lacked was a press to print letterpress texts, and so he commissioned book printers in Delft, Dordrecht, Rotterdam and Leiden to print the texts for his books and prints. De Clerck also collaborated with book and print sellers to distribute his publications and to build up an attractive stock of books and prints for his shop. Among the colleagues in the trade he worked with was the book and print publisher Cornelis Claesz, the mapmaker Pieter van der Keere, the printmakers and publishers Johannes van Londerseel and Joannes van Doetecum the Younger. All in all, the case study of Nicolaes de Clerck facilitates new perspectives on early modern print culture. Various of his projects illustrate how the book and print industries should be studied in conjunction with each other.

The study of Nicolaes de Clerck has also provided an in-depth insight into the activities of buying, selling and reprinting copperplates by print and book publishers. De Clerck died in September 1623. Several of the notarial deeds that have been preserved relate to the sale and auction of a total of 432 copperplates from his estate. These notarial deeds were also of great value in reconstructing De Clerck's list, as they are an extra source of information in addition to the surviving books and prints that feature De Clerck's name as the publisher, as well as other documents such as letters and resolutions by the States General, the States of Holland and the treasurers' accounts of cities. In September 1624, Nicolaes' daughter Sara and her future husband Gijsbrecht Heussen acquired eighty of her father's plates from her mother just before her death. Sara in fact received her inheritance in copperplates, while Gijsbrecht was offered his share in recompense of a loan. Another part of De Clerck's stock of copperplates - 352 plates in total - was auctioned by his heirs in 1626.

In the 1620s and 1630s the copperplates which were received by Sara and Gijsbrecht in 1624 came into the possession of the print publishers Claes Jansz Visscher and Hendrick Hondius. The auction of Nicolaes' plates which took place in Delft in June 1626 was attended by the major print and book publishers of the day. The buyers at the auction were: Claes Jansz Visscher, Johannes Janssonius and Broer Jansz of Amsterdam, Hendrick Hondius and Broer Jansz of The Hague and Jan III van Waesberge of Rotterdam. The larger lots in the sale went to the book publishers Broer Jansz and Johannes Janssonius of Amsterdam. They bought many of the plates De Clerck had used to print his portraits and they used them to illustrate their own books. The plates were later handed down and reprinted by successive publishers such as Jan Philipsz Schabaelje and Gillis Joosten Saeghman. It is fascinating to see how De Clerck's engraved portraits of kings, princes, dukes and reformers were then used to represent entirely different persons than the ones originally engraved on the plate. Several portraits were for instance worked up into biblical heroes. Thanks to their busy afterlife, the plates of De Clerck were still being printed in the second half of the seventeenth century and some even into the early eighteenth century.